

Rámeček 1. Informace a data z ISSP na internetu.

Stránky programu ISSP: <http://www.issp.org>

Dokumentace šetření, metodologické analýzy, data:

http://www.gesis.org/en/data_service/issp
(GESIS: ZA, ZUMA, IZ)

Datové služby:

Hlavní archiv

Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung (ZA):
<http://www.gesis.org/za>

Česká republika

Sociologický datový archiv (SDA) SOÚ AV ČR:

<http://archiv.soc.cas.cz>

(česká data a mezinárodní data pro klienty z ČR)

Další archivy

Inter-university Consortium for Political and Social Research (ICPSR): <http://www.icpsr.umich.edu>

Evropa - Council of European Social Science Data Archives (CESSDA): <http://www.cessda.org>

Česká republika reprezentovaná Sociologickým ústavem Akademie věd (SOÚ) patří k aktivním členům ISSP. Naše země je v současnosti členem vedení programu (Steering Committee) a podílí se na práci Drafting Group pro šetření Role vlády 2006 a významně přispěla k obsahu tohoto a některých dalších modulů. V roce 2006 bude v Praze uspořádána pravidelná konference ISSP.

V průběhu času byla v SOÚ vytvořena speciální struktura, která se zaměřuje na kontinuální práce v programu (organizace mezinárodní spolupráce, zpracování dat pro mezinárodní archiv atp.). Jejím vedením je pověřen prof. Petr Matějů. Významná část aktivit je hrazena z rozpočtu ústavu. Jednotlivá šetření ovšem v rámci samostatných projektů připravují odborné týmy speciálně ustavené vzhledem k tématu modulu. Šetření ISSP jsou tak obvykle organizovány v rámci širších projektů, které plní jak samostatné výzkumné úkoly, tak umožní účast v programu a připraví data pro jejich další používání.

Národní data jsou s předstihem, ještě před skončením příslušného projektu, zpřístupněna v SDA pro další badatele

a samostatně i jako součást mezinárodního souboru se mnohonásobně uplatňují v dalších výzkumech. Datové soubory z ISSP patří v archivu SDA k nejvíce žádaným.

Závěr

Pokud se týká počtu účastníků a počtu provedených šetření, je ISSP v současnosti nejrozsáhlejším programem v oblasti výběrových dotazovacích šetření postojů. Výzkum vzniká v oblasti akademické vědy a je připravován s ohledem na její potřeby. Jeho data jsou široce dostupná a tvoří jeden z nejvýznamnějších zdrojů pro mezinárodní komparaci, který je vyhledávaný a je podkladem pro velkou část z odborných publikací v sociálních vědách.

Skutečně kontinuálních projektů mezinárodních šetření není mnoho. Další podobné projekty přitom ISSP nemohou konkurovat počtem šetření a účastníků nebo jsou specificky zaměřeny pouze na některou tematickou oblast a přístup k jejich datům je často omezený. ISSP tak vytváří ojedinělou výzkumnou infrastrukturu skrývající rozsáhlý potenciál pro další analýzy, který by neměl být v žádném z relevantních případů opomíjen.

Literatura:

AAPOR 2004. Standard Definitions. Final Dispositions of Case Codes and Outcome Rates for Surveys. The American Association for Public Opinion Research.

Kalvas, F. 2005. "NESSTAR a DDI pro uživatele datových služeb". SDA Info 7 (2005/1): 14-16.

Plečtitá, K. 1999. „Výzkumný program ISSP (International Social Survey Programme)“. SDA Info I. (1999/1-2): 2-3.

Poznámky:

Tento text byl připraven s přispěním Grantové agentury České republiky v rámci projektu Participace, demokracie a občanství v České republice a mezinárodní komparace (reg. č. 403/04/1007).

- 1 Vychází z definice standardů publikované Americkou asociací pro výzkum veřejného mínění (AAPOR) [AAPOR 2004], který je doporučen též Světovou asociací pro výzkum veřejného mínění (WAPOR).
- 2 Zentrum für Umfragen, Methoden und Analysen (ZUMA): <http://www.gesis.org/ZUMA>
- 3 Análisis Sociológicos, Económicos y Políticos (ASEP): <http://www.asep-sa.com/>
- 4 Termín pro odevzdání dat do archivu je v září roku následujícího po hlavní vlně šetření. Ne každá země odevzdá data včas a je třeba ve spolupráci s národními týmy opravit chyby. Příprava mezinárodního souboru je přitom financována z vlastních zdrojů obou archivů.

Měření sociálního kapitálu. Koncepty, výzkumné projekty a zdroje dat¹

Markéta Sedláčková, Jiří Šafr
Sociologický ústav AV ČR

Tento článek nabízí podrobný přehled výchozích konceptů a způsobů měření sociálního kapitálu. Představeny jsou různé typy indikátorů, výzkumných projektů a zdrojů dat.

Žádné jiné téma nezažilo v sociálněvědním výzkumu takovou enormní expanzi jako v posledním desetiletí koncept sociálního kapitálu. Jak uvádějí Wall a kol. [1998], mezi lety 1981 a 1995 se v sociologii počet odborných statí s touto problematikou více jak zpětinásobil. A to lze o tomto období ještě hovořit jako o prvopočátečním. Skutečná lavina studia sociálního kapitálu se objevuje až od poloviny 90. let,² mj. v návaznosti na popularitu díla Roberta Putnama [1993; 2000]. Nejen to, sociální kapitál se stal opravdovým exportním zbožím sociálních věd směrem do veřejného diskursu i v praktické politice.

Teoretické koncepty

Samotný termín sociální kapitál je poměrně nový, poprvé ho v sociálních vědách použili na přelomu 70. a 80. let ekonom Glenn Loury a sociolog Pierre Bourdieu. Později jej upřesnil James Coleman. Rozdílné pojetí sociálního kapitálu zavedl politolog Robert Putnam, který zároveň významně přispěl k rozvoji jeho měření a analytickému uplatnění v současné vědě.

V sociologii první definice sociálního kapitálu pochází od P. Bourdieu, jenž jej vymezuje jako „množinu aktuálních nebo potenciálních zdrojů, která vychází z vlastnictví trvalé sítě více či méně institucionalizovaných vztahů a známostí, jinými slovy z členství ve skupině, které vybavuje každého člena kolektivně vlastněným kapitálem, tedy různými oprávněními“ [Bourdieu 1986]. Je třeba zdůraznit, že Bourdieu vytvořil koncept sociálního kapitálu za účelem studia reprodukce sociálních tříd, zajímal ho přitom proces vzájemné konverze různých forem kapitálu (ekonomický, kulturní a symbolický).

Podle J. Colemanů [1988] sociální kapitál představuje jak aspekt sociální struktury, tak výbavu aktérů v této struktuře, slouží tedy jako spojující článek mezi mikro a makro strukturou. Základní funkcí sociálního kapitálu je usnadnit jednání aktéra (kolektivních aktérů) v rámci struktury. Colemanův koncept rozlišuje tři základní formy sociálního kapitálu: závazky a očekávání, které závisí na důvěryhodnosti sociálního prostředí (struktury); kapacitu sociální

struktury z hlediska toku informací (informační kanály) a normy doprovázené účinnými sankcemi.

Odlíšnou konceptualizaci používá Robert Putnam. Vydání jeho stati *Bowling Alone* [1995], později knižně [2000], způsobilo vstup tematiky sociálního kapitálu do veřejného diskursu. Zároveň se dá říci, že odstartovalo vznik samostatného výzkumného odvětví studujícího pozitivní účinky sociálního kapitálu na nejrozmanitější oblasti společenského i individuálního života. Sociální kapitál podle něj „odkazuje k vlastnostem sociální organizace, jako je důvěra, normy a sítě, které usnadňují koordinované jednání, a tak přispívají k výkonnosti společnosti“ [Putnam 1993: 167].

Jak upozorňuje A. Portes [1998], teoretická východiska Louryho, Bourdieu i Colemana si jsou značně blízká. V pojetí Bourdieu představuje sociální kapitál základ nerovnosti, naproti tomu Putnam chápe sociální kapitál jako základ koheze celé společnosti, resp. komunity. Zorný úhel Bourdieu je v tomto smyslu individualistický – aktér něco vlastní, což je založeno v sociálních vztazích, jeho znalostech atd. Tedy něco, co si může vybudovat, akumulovat svou prací. Teprve R. Putnam rozšířil Colemanův přístup vztahový k rodině a užší komunitě (normy, sítě, důvěra, reciprocita) na celý národ, resp. širší regiony. Zaměřuje svou pozornost na pozitivní externalitu privátních sociálních sítí pro celou společnost. Jeho pojetí ovlivněné komunitarismem v sobě obsahuje jak aspekty strukturální (vazby, sítě), tak kulturní (závazky, normy a hodnoty). Putnamovu koncepci lze označit jako funkcionální [van Deth 2003]. Sociální kapitál v ní snižuje transakční náklady (tření ve společnosti), vytváří blaho pro všechny a přispívá k celospolečenské soudržnosti. Je tedy možno hovořit o třech rozdílných teoretických tradicích zkoumání sociálního kapitálu spojených se jmény Bourdieu, Coleman a Putnam [Wall et al. 1998].

Vývoj měření sociálního kapitálu: dekáda výzkumného programu

Problematika sociálního kapitálu se v empirickém výzkumu objevila před necelými patnácti lety. Díky enormnímu nárůstu zájmu došlo od té doby k tak prudkému vývoji v metodologii měření, že již dnes můžeme vysledovat čtyři rozdílné etapy studia.

První etapu, spadající do konce osmdesátých let, je možno označit za jakési „pre-empirické období“. Sociální kapitál byl pojat individuálně a sloužil zejména k vysvětlení mezigenerační transmise, především přístupu ke vzdělání (Bourdieu, Loury, Coleman). Pravidelně první, kdo analyzoval sociální kapitál (při explicitním použití tohoto pojmu)³ na datech z reprezentativního sociologického výzkumu, byl J. Coleman [1988]. Vzhledem k omezené dostupnosti dat byl jeho způsob operacionalizace značně intuitivní (např. pomocí typu školy) a ne zcela konzistentní s teoretickou definicí. Na Colemanem řešenou úlohu vlivu sociálního kapitálu rodiny resp. komunity na individuální školní úspěch navázalo na začátku devadesátých let několik studií v oblasti sociologie vzdělávání, které využívaly především sekundární analýzu existujících souborů dat. S využitím konceptu individuálního sociálního kapitálu se rovněž rozvíjel výzkum sociální stratifikace (získávání pracovních míst, sociální mobilita, vstup do podnikání).

Ke zvratu dochází od počátku devadesátých let, kdy lze vysledovat nástup druhého období. Na scénu přichází Robert Putnam [1993; 1995] se svým kolektivním pojetím a široce pojatou sekundární analýzou především tzv. tvrdých dat (statistické údaje počtu organizací apod.). Sociální kapitál v kolektivně pozitivní konceptualizaci se postupně dostává do středu zájmu nejen v sociálních vědách, ale i ve veřejném diskursu.

Další zlomový bod představuje rok 1995, od kterého výrazně vzrůstá počet publikací s touto tematikou. Od druhé poloviny devadesátých let můžeme tedy mluvit o počátku třetího období, které je charakteristické jednak snahou o ucelenou konceptualizaci, dále pak rozvojem primárních výzkumů zkoumajících sociální kapitál a jeho efekty. Vznikají také výzkumné projekty, které se přímo orientují na definování a doladování metodologie měření.

V současnosti na prahu 21. století lze hovořit již o zrodu další fáze, kterou je možno označit jako revizi třetí etapy. Ukazuje se

totiž, že přes počáteční nadšení a úsilí o precizaci konceptu se situace v měření sociálního kapitálu stala díky enormní explozi jeho studia značně nepřehlednou. Existuje proto snaha o nalezení nového jednotného výzkumného konceptu, který by byl použitelný v mezinárodním srovnání (např. konference OECD v roce 2002).

Dnes je tedy pro sociálněvědní diskurs typické další hledání a precizování indikátorů, především snaha o standardizaci měření v nově koncipovaných výzkumech (vedle v podstatě globálního modulu SC-IQ a multidisciplinárního nástroje SOCAT Světové banky, např. americký SCCBS, australský FSCCP a evropský CONSCISE projekt; viz dále). Probíhá debata o podobě a využití komprehensivních indexů a pokračuje hledání nových témat studia efektů sociálního kapitálu (veřejné zdraví, omezení kriminality a mnoho dalších). Díky projektům OECD a Světové banky (WB) se výzkum dostává i mimo anglosaský svět. Typická je rovněž snaha o revizi stávajících a tedy již vžitých konceptualizací právě s ohledem na kulturní specifika různých zemí a regionů [např. Rose et al. 1997; Matějů, Vításková 2005]. Znovu se obnovuje i zájem o individuální perspektivu sociálního kapitálu jako sociálních zdrojů zakofeněných v sítích i o nerovnosti různých skupin v přístupu k nim [Lin 2001; Morrow 2001].

Pozornost české sociologie se na problematiku sociálního kapitálu zaměřila ještě v době před nástupem boomu výzkumu jeho kolektivního typu⁴, tedy v rámci Bourdieu tradice individuálních dispozic. V tomto období použil pojem sociálního kapitálu Ivo Možný [1991] při analýze rozpadu státně socialistického systému.

Dále k empirickému studiu sociálního kapitálu významně přispěl Petr Matějů, který analyzoval konverzi sociálního kapitálu nabytého za socialismu na jiné formy specifických kapitálů a jeho vliv na vzestupnou sociální mobilitu [Matějů 1993; Matějů, Lim 1995]. Sociální kapitál operacionalizoval jako schopnost respondenta mobilizovat v případě nutnosti síť neformálních kontaktů, tj. účast v neformálních sociálních sítích vzájemně výhodných kontaktů a známostí (viz tabulku 3). Prokázán byl vliv individuálního sociálního kapitálu akumulovaného za socialismu na vzestupnou mobilitu, jak do řídicích funkcí, tak při vstupu do podnikání po roce 1989. Pomocí konverze sociálního kapitálu na ekonomický docházelo během transformace ke zvyšování životních šancí u těch, kteří byli vybaveni sociálními sítěmi a byli schopni je aktivizovat.

Základní typologie a formy

Individuální a kolektivní sociální kapitál

Základním rozlišovacím kritériem je otázka, přináší-li sociální kapitál zisk jednotlivci, uzavřené skupině (rodině, komunitě) či celé společnosti, tedy představuje-li sociální kapitál soukromý či veřejný statek [Grootaert et al. 2004; Matějů, Vításková 2005]. Můžeme tedy hovořit o dvou základních, na sobě do značné míry nezávislých, podobách sociálního kapitálu: individuální (individuální zdroj) a kolektivní (komunitní či veřejný). Za představitele prvního pojetí bývá považován P. Bourdieu a částečně i J. Coleman⁵, za propONENTA druhého pojetí R. Putnam [Wall et al. 1998].

Koncept individuálního sociálního kapitálu se uplatňuje především ve výzkumech přístupu ke vzdělání a mobilizace zdrojů v rámci sociálních sítí (např. při hledání zaměstnání) [cf. Lin 2000; 2001]. V extrémní podobě může mít individuální sociální kapitál i negativní důsledky pro kolektivní formu. Neopomenutelnou se tak stává stinná stránka sociálního kapitálu, tedy takové jeho formy, které potlačují individuální a kolektivní rozvoj. Jedná se především o uzavřené sítě (korupce, mafie, nepotismus) a rigidní normy (předsudky jako např. odrazování dívek od studia v tradičních kulturách) [Rose et al. 1997; Portes 1998; Woolcock 1998].

Strukturální a kognitivní sociální kapitál

N. Uphoff [1999] upozorňuje, že je třeba rozlišovat dvě navzájem propojené základní formy sociálního kapitálu - strukturální a kognitivní. První je spojena s různými formami sociální organizace, kterými jsou role, pravidla, precedenty, procedury a různé sociální sítě. Druhá, kognitivní kategorie, je odvozena z mentálních procesů a idejí udržovaných kulturou, především pak internalizovanými

normami, hodnotami, postoji a přesvědčeními. Obě tyto dimenze sociálního kapitálu přispívají ke kooperativnímu kolektivnímu jednání.

Metodologie měření a indikátory

Výzkum sociálního kapitálu je nyní natolik dynamický, že lze jen stěží postihnout všechny způsoby jeho měření. Proto zde předkládáme informace pouze o několika vybraných výzkumných projektech a jejich přístupech k problematice⁶. Již z uvedeného přehledu teoretických přístupů je patrné, že i metodologie měření bude značně různorodá a nepřehledná.

Indikátorů sociálního kapitálu existuje velké množství, a to i v rámci totožných konceptualizací. Bez ohledu na to, jakou formu sociálního kapitálu měříme, je třeba si uvědomit, že indikátory existují ve dvou základních podobách vzhledem k tomu, zda se jedná o postoje (důvěra, hodnocení kvality sociálního života atd.) nebo jednání (např. členství v organizaci). Většinou se ovšem používají oba typy znaků neodděleně, čímž se měří kognitivní a strukturní aspekty společně.

Nutno vzít v úvahu, že indikátory jsou omezeny způsobem vzniku dat, z nichž jsou konstruovány. Dnes jsou již k dispozici soubory dat, které vznikly přímo za účelem měření některé z dimenzí sociálního kapitálu (tzv. primary data collection). Především tam, kde je ale třeba rekonstruovat míru sociálního kapitálu do minulosti (např. [Putnam 1995; 2000]), se lze setkat i s indikátory pocházejícími z již existujících databází původně určených k jiným účelům. To mohou být vedle sociálněvědních výzkumů také různé oficiální i neoficiální statistické a archivní údaje (např. počty organizací a jejich členů apod.).

Jak jsme naznačili, při studiu účinků sociálního kapitálu je nezbytné rozlišit jeho dvě odlišné úrovně: kolektivní (community social capital) a individuální (individual social capital). Tomu odpovídají dvě formy analýz. První má blíže ke konceptu lidského kapitálu, ve smyslu aktivace či mobilizace sociální sítě za účelem zisku [např. Matějů 1993; Lin 2000]. Druhá je založena spíše na intenzitě společenské interakce jedince s jeho okolím, u které se předpokládá, že má pozitivní integrační efekt [např. Brown, Scheffler 2003]. Při měření kolektivní formy se uplatňují jednak statistické údaje (nejčastěji z oficiálních souhrnných statistik) nebo agregované individuální výpovědi ze sociologických výzkumů. Přehled typologií a příklady indikátorů znázorňuje tabulka 1.

Nezávislost individuální (mobilizační) a kolektivní dimenze sociálního kapitálu byla prokázána na datech (ISSP 2001) z postkomunistické ČR [Matějů, Vításková 2005]. Sociální kapitál tak na jedné straně tvoří obecná důvěra mezi členy společnosti a na straně druhé účast na vzájemně výhodných sociálních sítích (viz tabulka 2). Takováto operacionalizace však měří pouze postoje, tj. kognitivní sociální kapitál, nikoliv tedy strukturní dimenzi ve smyslu jednání aktérů, např. členství v dobrovolných skupinách a organizacích, jako je tomu u R. Putnama.

Indikátory a měření individuálního sociálního kapitálu

Ukázkou operacionalizace individuálního interakčního sociálního kapitálu je jednoduchý sumační index ISC [Brown, Scheffler 2003], který se skládá ze sedmi položek:

- společenské návštěvy přátel nebo sousedů,
- telefonování s přáteli nebo sousedy,
- společenské návštěvy příbuzných,
- telefonování s příbuznými nežijícími ve společné domácnosti,
- účasti na církevních obřadech,
- návštěvy společenských událostí,
- návštěvy restaurací.

Zjišťování individuálního mobilizačního sociálního kapitálu pomocí standardizovaného dotazníkového šetření je pochopitelně obtížné. Příkladem pokusu změřit kapacitu aktivace sociální sítě

Tabulka 1. Základní typologie a příklady indikátorů sociálního kapitálu.

Typy sociálního kapitálu	Příklady indikátorů
Kolektivní (komunitní)	souhrnné statistické údaje počet občanských / profesních sdružení (v lokalitě) počet členů v občanských sdruženích podíl dárcovství k součtu osobních příjmů odpracované hodiny při dobrov. práci
	individuální výpovědi dotaz na členství v občanských / profesních sdruženích důvěra v druhé lidi
Individuální	interakční mobilizační frekvence společenských aktivit schopnost mobilizovat sociální síť ve svůj prospěch, např. obstarat nedostatkové statky (viz tabulka 3)

Zdroj: Autoř článku.

v období reálného socialismu představuje baterie otázek z výzkumu Rodina 1989 [Matějů 1993; Matějů, Lim 1995] (viz tabulku 3).

Jinou metodu měření individuálního mobilizačního sociálního kapitálu uplatňovanou ve studiích sociálních sítí představují tzv. generátory jmen a pozic [Lin 2001: 87–88]. V prvním případě je respondent (ego) požádán, aby jmenoval své osobní kontakty ve třech sférách: rolových vztahů (bydliště, práce), obsahových oblastech (pracovní a domácí záležitosti) a soukromí (důvěra, intimita). Vznikne tak seznam osob, ze kterých se sestaví mapa vztahů mezi egem a jeho kontakty i mezi kontakty navzájem. Míra sociálního kapitálu je pak odvozena z diverzity kontaktů a rozsahu jejich zdrojů (vzdělání, profese) i jiných vlastností (gender, rasa, věk).

V případě metody pozičních generátorů je respondent požádán, aby uvedl, zda má úzké kontakty na významných strukturálních pozicích ve společnosti (profese, autority, pracovní jednotky, třída a sektor). Dále lze zjišťovat, jakého druhu a jak intenzivní tyto vztahy jsou. Tato metoda má výhodu v tom, že měří přímo hierarchické postavení a přístup k těmto strukturálním pozicím zjišťuje neutrálně bez konkrétních jmen, pouze na základě obecných pozic.

Tabulka 2. Indikátory individuálního a kolektivního sociálního kapitálu.

Dimenze	Indikátory
Důvěra	<i>Souhlas s výroky:</i> „Existuje pouze málo lidí, kterým mohu zcela důvěřovat.“ „Většinou si můžete být jist/a, že ostatní lidé pro Vás chtějí to nejlepší.“ „Pokud si nebudete dávat pozor, ostatní lidé Vás budou využívat.“
Sociální sítě	jak často je respondent žádán druhými o pomoc nebo uplatnění jeho vlivu existence lidí, kteří dokáží pomoci v obtížné situaci důležitost užitečných kontaktů v životě respondenta

Zdroj: ISSP 2001 (Sociologický ústav AV ČR), Matějů a Vításková [2005].

Tabulka 3. Index individuálního „mobilizačního“ sociálního kapitálu „za socialismu“. Podle výzkumu Rodina 1989*).

„Kdybyste to potřebovali, dokázali byste si zajistit následující věci?“
získání kontaktu na dobrého doktora – specialistu obstarání nedostatkového zboží (mrazničky, barevného TV apod.) sehnání tuzexových poukázek, deviz rychlé obstarání větší hotovosti (50 tis. Kč) sehnání bytu

Zdroje: Rodina 1989 (Sociologický ústav AV ČR), Matějů [1993: 352], Matějů, Lim [1995: 135].

Poznámka: *) Proměnná „sociální kapitál“ byla zkonstruována pomocí faktorové analýzy jako první nerotovaný faktor, rekódovaný na dichotomický znak, kde horních 20 % případů mělo vysoký sociální kapitál, zbytek nízký [Matějů 1993: 352; Matějů, Lim 1995: 135].

Putnamův souhrnný index kolektivního sociálního kapitálu

I přes zmíněnou kritiku zůstává Putnamův kolektivní pozitivní sociální kapitál nejrozšířenější konceptualizací v empirických výzkumech. Putnam [1995; 2000; 2001] ve svých analýzách, které sledují dlouhodobé trendy, používá většinou sekundární data a tedy i různé způsoby měření. Jako indikátory uplatňuje rozmanité agregované statistické údaje, které představují tzv. vysoce formální sociální kapitál, jako např. počet členů v občanských a profesních sdruženích, čtenost novin, navštěvování bohoslužeb, ale i relativní podíl právníků v americké společnosti. Jednoduché měření pomocí počtu institucí bylo zpochybněno, neboť různé typy organizací ovlivňují sociální kapitál odlišným způsobem [Edwards, Foley 1998].

Putnam také z dílčích údajů sestavil komplexní index, který zahrnuje 14 resp. 13 indikátorů získaných pomocí sekundární analýzy existujících dat z mnoha amerických výzkumů, hlavně z *General Social Survey*, *National Election Studies*, *Roper Social and Political Trends* a komerčního *DDB Needham Life style surveys*⁸. Indikátory občanské angažovanosti a společenských aktivit rozčleňuje do pěti základních skupin: komunitně organizovaný život, angažovanost ve věcech veřejných, komunitní dobrovolnictví, neformální sociabilita a sociální důvěra.

Na jiném místě ale Putnam [2001] důvěru nepovažuje za integrální součást sociálního kapitálu, ale spíše za fundamentální důsledek jeho působení. Indikátory pro jednotlivé dimenze (viz tabulku 4) sumarizuje pomocí faktorové analýzy do jedné latentní proměnné nazvané Social Capital Index. Získaný index mu slouží k porovnání úrovně sociálního kapitálu mezi jednotlivými státy USA a jejich odlišnosti z hlediska příjmové distribuce, tolerance k genderovým a rasovým odlišnostem, sledování TV, daňových úniků a další. Tento „Putnam social capital index“ bývá využíván i jinými autory jako charakteristika regionů např. při analýze adaptace na technologické změny.

O určitou reflexi vlastního přístupu se pokusil i sám R. Putnam [Putnam 2001; Hudson, Chapman 2002]. Jeho původní konceptualizace byla kritizována jako značně zjednodušující, s poukazem na to, že samotný způsob, jak Putnam měří sociální kapitál, může vést k závěrům o jeho poklesu a úpadku společenského života ve Spojených státech. Prvotní standardní způsob měření pomocí údajů o členství v cca 30 formálních celostátně působících dobrovolnických organizacích [Putnam 1995] totiž není schopen postihnout změny v podobě nových forem občanské participace, mj. nezahrnuje tzv. nová sociální hnutí.

Za tímto účelem Saguaro Seminar při Harvardské univerzitě, kde Putnam působí, uspořádal v roce 1999 „Workshop on Social Capital Measurement“. Cílem tohoto projektu, původně sponzorovaného konsorciem komunitních a soukromých nadací, je vyvinout a postupně aplikovat nový validní benchmarkový nástroj tzv. *Social Capital Community Benchmark Survey (SCCBS)* ke sledování vývoje úrovně sociálního kapitálu v čase, mj. pro účely vládních statistik. K vytvoření sady otázek aplikovatelné v jakémkoli výzkumu byl proveden výzkum v dospělé americké populaci zahrnující přes 100 položek⁹. Následovala ještě dvě kola menších opakovaných výzkumů k ověření reliability. Bylo identifikováno 11 klíčových dimenzí sociálního kapitálu s 5 hlavními doménami (viz tabulku 5). Výsledkem je sada přibližně 20 položek, jejichž dotazování trvá cca 5 minut.

Australský multidimenzionální přístup k měření kolektivního sociálního kapitálu

Metod měření sociálního kapitálu odvozených z Putnamova modelu se v posledním desetiletí objevilo velké množství. Hluboce rozpracovanou operacionalizaci lze například nalézt v australském projektu *Families, Social Capital and Citizenship project*¹⁰. Snahou konceptualizace Stoneové a Hugosové [Stone 2001; Stone, Huges

2002a;b], která pojímá sociální kapitál jako multidimenzionální jev, bylo zohlednit jak kvalitu, tak strukturu sociálních vztahů. Za tímto účelem navrhly tři rozdílné metody měření sociálního kapitálu [Stone, Huges 2002a;b].

První nejpodrobnější přístup vychází z komplexní analýzy sociálních sítí. Východiskem této metody je zjišťování sociálního kapitálu odděleně ve třech sférách: neformální, obecné a institucionální – pomocí klíčových indikátorů, které mají v daných sférách specifickou podobu. Těmi jsou vlastnosti sítí: velikost, hustota, diverzita a kvalita (normy důvěry a reciprocity, viz tabulku 6). Tento přístup je vhodný tehdy, zajímá-li nás rozsah sociálního kapitálu a detailně jeho fungování pouze uvnitř jedné z výše zmiňovaných sfér.

Autorky se rovněž pokusily zkonstruovat celkový index sociálního kapitálu, který by umožnil jednoduché měření celkového objemu „akcí sociálního kapitálu“ jednotlivce či komunity. Došly k závěru, že měřit sociální kapitál pomocí jednodimenzionálního indexu vytvořeného faktorovou analýzou není možné, neboť existují dvě nezávislé dimenze: „normy důvěry a reciprocity“ a „velikost sociální sítě nebo úroveň propojení“. Tento přístup je vhodný pro zjišťování souhrnné míry sociálního kapitálu ve všech třech sférách zároveň.

Třetí navrhovanou metodu představuje typologický přístup, který využívá klastrovou analýzu, jejímž cílem je identifikovat konkrétní podskupiny respondentů na základě jejich charakteristického

Tabulka 4. Putnamův index sociálního kapitálu (jednotlivé státy USA).

Dimenze	Indikátory
Komunitně organizovaný život	podíl lidí ve výboru lokálních organizací za poslední rok podíl lidí v manažerské pozici v klubech za poslední rok počet občanských a sociálních organizací na 1000 obyvatel průměrný počet klubových setkání za poslední rok průměrný počet členů klubů a organizací
Angažovanost ve věcech veřejných	volební účast v prezidentských volbách počet uskutečněných veřej. setkání týkajících se města či školy
Komunitní dobrovolnictví	počet neziskových organizací na 1000 obyvatel průměrný počet účastí na komunitních projektech v posl. roce průměrný počet účastí na dobrovolnické práci v posledním roce
Neformální sociabilita	souhlas s výrokem: „Trávím hodně času návštěvami přátel.“ průměrný počet uspořádaných domácích párty v posledním roce
Sociální důvěra	souhlas s výrokem: „Většinu lidí lze věřit.“ souhlas s výrokem: „Většina lidí je čestná.“

Zdroj: Putnam [2000: 291].

Tabulka 5. Domény a klíčové dimenze sociálního kapitálu v Social Capital Community Benchmark Survey (USA).

Domény	Klíčové dimenze
Důvěra	sociální důvěra („silná“ vs. „slabá“ důvěra, radius důvěry) (“thick” versus “thin” trust, radius of trust) mezi-rasová/etnická důvěra (forma „přemosťování“)
Neformální síť	diverzita přátelských sítí (forma „přemosťování“) neformální společenský život s rodinou, přáteli, spolupracovníky
Formální síť	vedoucí postavení v komunální/městské správě účast v občanských sdruženích a spolcích dárčovství a dobrovolnictví angažovanost vycházející z náboženské víry
Politická angažovanost	konvenční politická participace (účast ve volbách) protestní politická participace (demonstrace, pochody, bojkoty, atd.)
Vyrovnanost občanské angažovanosti uvnitř komunity	(konstruovaná míra napříč kategoriemi rasy, příjmu a vzdělání)

Zdroj: Hudson, Chapman [2002].

Tabulka 6. Indikátory dimenzí sociálního kapitálu v neformální, obecné a institucionální oblasti.

Sféry	Indikátory
Neformální sféra	neformální normy (důvěra a reciprocita mezi rodinnými příslušníky) velikost sítě (počet neformálních vazeb) různorodost sítě (vzdělání a etnicita) hustota sítě
Obecná sféra	obecné normy (důvěra a reciprocita mezi lidmi v lokální komunitě, důvěra k lidem obecně) členství ve skupinách různorodost (hodnoty v lokální oblasti)
Institucionální sféra	důvěra v instituce (10 institucí) vazby na instituce (počet typů institucionálních vazeb)

Zdroj: Stone, Huges [2002b].

profilu v odlišných dimenzích sociálního kapitálu. Podle autorek lze nalézt čtyři základní podskupiny:

1. „silné normy, občanské kontakty“ (vysoká důvěra a reciprocita v lokální komunitě i obecně, občanská participace, ale nevelká síť rodinných a přátelských vazeb);
2. „bohatý sociální kapitál“ (vysoká důvěra k lidem obecně, v komunitě, i v rodině, husté sítě formálních i neformálních kontaktů);
3. „omezený sociální kapitál“ (pouze neformální vazby, uzavření ve vlastní komunitě, nízká důvěra ke zbytku společnosti);
4. „slabý sociální kapitál“ (izolace od širší společnosti, bez opory rodiny či přátel).

Tento přístup je vhodný zejména ve výzkumech, které berou v úvahu různé dimenze sociálního kapitálu současně ve všech třech sférách a kde lze zároveň očekávat, že distribuce těchto charakteristik bude v odlišných skupinách rozdílná. Výhoda metody spočívá v tom, že přestože se jedná o jednoduchý způsob měření, zohledňuje současně multidimenzionalitu sociálního kapitálu.

Nástroje měření sociálního kapitálu iniciované Světovou bankou (SC-IQ a SOCAT)

Významným iniciátorem výzkumu i praktických aplikací v oblasti měření sociálního kapitálu v afrických, latinskoamerických a východoevropských zemích je vedle OECD¹¹ také Světová banka (WB). Ta za tímto účelem založila celou sérii projektů pod názvem *Social Capital Initiative*.

Experti WB sociální kapitál definují v Putnamově duchu jako normy a sítě usnadňující kolektivní jednání. Světová banka spatřuje v sociálním kapitálu resp. sociální soudržnosti stimul udržitelného sociálního a ekonomického rozvoje a prostředek ke snižování chudoby. Snaží se podporovat studium jeho vlivu na sociální stabilitu, ekonomický rozvoj a efektivitu rozvojových programů. Rozvíjí také interdisciplinární dialog k objasnění konceptuálního rámce a inovaci metodologie měření a operacionalizace¹². Přehled jak teoretických, tak empirických přístupů, především pak nástin metodologie zkoumání sociálního kapitálu, lze nalézt v monumentálním sborníku Světové banky [Dasgupta, Serageldin et al. 1999].

Zatím nejnovější velmi propracovaný dotazníkový nástroj k měření sociálního kapitálu, především pro použití v rozvojových zemích, vyvinuli odborníci Světové banky pod názvem *Integrated Questionnaire for the Measurement of Social Capital (SC-IQ)* [Grootaert et al. 2004]. Jejich snahou bylo odladit dotazníkový modul aplikovatelný v kvantitativních výzkumech¹³ domácností (např. příjmů nebo výdajů) jak akademického, tak praktického rázu. Dotazník zjišťuje šest dimenzí sociálního kapitálu na individuální úrovni¹⁴:

1. skupiny a sítě (podoba a rozsah zapojení členů domácnosti do různých typů sociální organizace a neformálních sítí);
2. důvěra a solidarita (důvěra k druhým lidem obecně, k sousedům, poskytovatelům základních služeb, cizincům i její proměna v čase);

3. kolektivní jednání a kooperace (zda a jak členové domácnosti spolupracují s ostatními v komunitě na společných projektech, především pak v případě krizí);
4. informace a komunikace (způsoby a prostředky, jak chudé domácnosti získávají informace o veřejných službách a záležitostech trhu, např. pracovních příležitostech, cenách zboží apod.);
5. sociální soudržnost a inkluze (podstata a rozsah rozdílů vedoucích ke konfliktům, identifikace skupin vyloučených z přístupu k veřejným službám a formy každodenní interakce);
6. zplnomocnění a politické jednání (pocit dotázaného, zda je v životě šťastný, osobní schopnost ovlivnit lokální záležitosti a participace na řešení problémů, např. petice, protesty atd.).

Navržený výzkumný nástroj odráží jak skupinové členství, tj. strukturální dimenzi, tak i subjektivní vnímání důvěry a norem, tj. kognitivní dimenzi sociálního kapitálu (sekce 1 a 2). Dále hlavní způsoby, jak sociální kapitál působí (sekce 3 a 4), i jeho nejdůležitější efekty a výsledky (sekce 5 a 6). Vedle samotného dotazníku, jehož validita byla testována v Albánii a Nigérii, je k dispozici návod k jeho použití a analýze získaných dat.

Druhým, již dříve vyvinutým nástrojem určeným ke studiu sociálního kapitálu na úrovni komunit, je *Social Capital Assessment Tool (SOCAT)* [Grootaert, van Bastelaer 2002]. Ten se skládá z pěti metodologicky odlišných nástrojů kombinujících kvalitativní a kvantitativní techniky: profilu komunity (skupinové rozhovory, mapování komunity, institucionální diagram), dotazníku zjišťujícího charakteristiky komunity a dostupnost služeb (skupinové rozhovory s klíčovými členy společenství), kvantitativního dotazníkového šetření v domácnostech (participace v lokálních organizacích, kooperace, důvěra), profilu vybraných organizací v komunitě (skupinové rozhovory s vůdci, členy i nečleny organizace), doplněného o záznamový arch mapující jejich uspořádání.

Sociální kapitál a jeho vliv na zdraví

Vedle studia pozitivních účinků sociálního kapitálu na hospodářský rozvoj, začleňování marginalizovaných sociálních skupin do společnosti, prevenci kriminality a mnoho dalších oblastí, se od konce devadesátých let masivně rozvíjí také výzkum jeho vlivu na veřejné zdraví resp. individuální zdravotní stav¹⁵ [např. Morgan, Swann et al. 2004]. Prokázán byl mj. efekt sociálního kapitálu na prevenci kardiovaskulárních a duševních onemocnění [např. Brown, Scheffler 2003] i kouření a alkoholismu. Kritický pohled na poměrně rozšířené nostalgické volání po účincích sociální integrace nabízí Kushner a Sterk [2005], kteří upozorňují na to, že pro veřejné zdraví je vedle kvantity sociálních vztahů důležitá také jejich kvalita. Rozdílné úrovně zdravotního stavu navíc stále silněji než sociální kapitál predikuje statusové resp. třídní postavení jedince.

Projekty využívající kvalitativní metodologii

Vzhledem k tomu, že sociální kapitál se vyznačuje multidimenzionalitou a kontextuální podmíněností, stále více autorů zdůrazňuje potřebu jeho hloubkového zkoumání pomocí kvalitativních metod, např. [Devine, Roberts 2003]. Vedle v jistém smyslu dominujícího agregovaného Putnamova přístupu se tak uplatňují i rozmanité kvalitativní techniky sběru a analýzy dat používané ve výzkumech zabývajících se fungováním sociálního kapitálu v menších komunitách, např. v oblasti zdraví [Swann, Morgan 2002]. Příkladem mohou být následující výzkumy a projekty.

Výzkum, který sledoval sociální exkluzi u dospívajících mladistvých v jednom anglickém městě postiženém značnou sociální a ekonomickou deprivací [Morrow 2001], kombinoval při zjišťování sociálního kapitálu kvalitativní výzkumné techniky (skupinové rozhovory) a strukturované aktivity / metody (psané záznamy studentů a vizualizační metody).

Mladí lidé byli požádáni, aby napsali odpovědi na otázky pokrývající následující témata: sociální sítě, místní identita, postoje k institucím a komunitním zařízením, participace na životě komunity. Dále vybraní respondenti fotografovali pro ně důležitá místa ve městě a následně popisovali, proč jim připisují význam. Analýza takto získaných dat ukázala, že pro pochození vlivu sociálního

kapitálu na začlenění mladistvých z nižších sociálních vrstev do společnosti a na jejich individuální úspěch, je vhodnější Bourdieův koncept individuálního sociálního kapitálu.

V obdobném prostředí malého města postiženého nezaměstnaností, ale vyznačujícího se rozvinutým komunitním životem, byla provedena pilotní sonda australského projektu *Social Capital as the Product of Local Intractive Learning Process* [Falk, Harrison 1998]. Výzkum si klád za cíl pomocí etnometodologického přístupu odvodit základní indikátory sociálního kapitálu. Výběr vzorku byl proveden nabalováním (princip sněhové koule) na základě mapy sociálních sítí pocházející z adresáře místních služeb.

Při sběru dat se nejprve uplatnily semistrukturované individuální a kolektivní rozhovory, posléze vybraní respondenti nahrávali během běžného dne situace s komunikativními interakcemi. Byli také požádáni o zapisování reflektivních deníků z těchto situací za účelem identifikace informačních směrů a sítí informačních toků. Výzkumníci zaznamenávali formální schůzky a skupinové aktivity a konstruovali matici sociálních sítí za účelem rozkrýví participativních sítí. Nashromážděná data pak zkoumali pomocí tematické obsahové analýzy, lingvistických principů a budování zakotvené teorie. Identifikovali tři základní zdroje sociálního kapitálu: znalostní zdroje, zdroje identit a konsolidované zdroje.

Zajímavý příklad kombinované a inovativní metodologie představuje projekt nazvaný CONSCISE¹⁶ – *Contribution of Social Capital in the Social Economy to Local Economic Development in Western Europe*. V osmi lokalitách čtyř západoevropských zemí (UK, Německo, Španělsko a Švédsko) zkoumal, jak tzv. „sociální podnikání v sociální ekonomii“ (neziskový sektor) přispívá k produkci a reprodukci sociálního kapitálu, a jak tím napomáhá lokálnímu ekonomickému rozvoji, sociální kohezi a začleňování. Použita byla rozmanitá metodologie sběru dat: anketní dotazníkové šetření obyvatel lokalit, nestrukturované, skupinové rozhovory a dotazníkové šetření v neziskových organizacích (způsob řízení, poslání, historie, propojenost s ostatními organizacemi atd.), kontrolní seznam jejich aktivit tzv. „akcie sociálního kapitálu“ a sociální audit (workshopy, kontaktní mapy, záznamy denních aktivit, frekvence emailů a telefonování).

Projekt využívá šesti indikátorů definujících sociální kapitál: důvěra, reciprocita/vzájemnost, sdílené normy chování, věrnost a sounáležitost, sociální sítě a informační kanály. Na základě zkušeností z terénu lze redefinovat sociální kapitál do dvou hlavních kategorií: vztahy mezi lidmi a/nebo entitami a postoje zastávané lidmi a/nebo entitami. Zkonstruovaný souhrnný index lokálního sociálního kapitálu sledující jeho vliv na místní rozvoj ovšem mnoho nenapověděl. Daleko přínosnější se ukázalo zkoumání jeho fungování v lokálním kontextu [Kay et al. 2004].

Zdroje dat a informací

Social Capital Question Bank (Velká Británie)

Jeden z nejkompexnějších přístupů k operacionalizaci v sekundární analýze nabízí *Social Capital Question Bank*¹⁷ britského statistického úřadu, který vybudoval obsáhlou metodologii, jak měřit sociální kapitál v depozitovaných datech [Ruston, Akinrodoye 2002]. Projekt má rovněž za cíl standardizovat měření sociálního kapitálu v nových šetřeních.

Zájemci mají možnost využít soubory dat ze stávajících 15 výzkumů, např. *British Crime Survey (BCS)*, *British Election Study (BES)*, *British Household Panel Survey (BHPS)*, *General Household Survey (GHS)*, *Health and Lifestyles Survey (HALS)*. Problematika výzkumu sociálního kapitálu je rozdělena do pěti témat, které spolu se soubory dat tvoří matici jejich dostupnosti. Hlavní témata a z nich vytvořené indexy představují: participace, sociální

závazky a věrnost; kontrola a účinnost; smysl pro komunitu a hodnocení jejích vlastností; sociální interakce, sítě a podpora; důvěra, reciprocita, sociální koheze (podrobné členění na subtémata viz Tabulka 7). Subtémata se někdy překrývají nebo jsou zastoupena vícekrát v rozdílných tématech, protože data pocházejí z různých výzkumů a okruhy otázek nemusí být vždy stejného znění.

*Výzkumy ISSP, ESS, WVS, EVSS*¹⁸

Problematiku sociálního kapitálu, jak kolektivního, tak individuálního, lze nalézt v některých modulech mezinárodního výzkumného projektu *International Social Survey Programme (ISSP)* - např. v roce 2001 modul *Social Network II.* (sociální sítě, známosti, důvěra atd.) a v roce 2004 *Citizenship* (občanská společnost, politická participace, důvěra a dal.). Dále v mezinárodním projektu

Tabulka 7. Témata Social Capital Question Bank.

Téma	Subtéma
Participace, sociální závazky	participace v lokálních skupinách vnímané překážky členství v lokálních skupinách míra zapojení do lokálních skupin účast na projektech dobrovolnické práce politická aktivita nebo volební účast členství v klubech (např. organizace ochránců zvířat) zapojení se do řešení lokálních problémů účast na náboženských činnostech poskytnutí nebo obdržení praktické pomoci poskytování pravidelné služby, pomoci nebo péče ostatním sounáležitost se čtvrtí, kde bydlí
Kontrola a účinnost	vnímaný vliv na záležitosti obce/komunity vnímaná kontrola nad vlastním zdravím spokojenost s mírou kontroly nad vlastním životem vnímaný vliv na politická rozhodnutí životní spokojenost psychický stav (schopnost zvládnání problémů)
Smysl pro komunitu a hodnocení jejích vlastností	spokojenost s bydlením v lokalitě vnímání problémů jako ohrožujících zdraví (kriminalita, emise) hodnocení problémů s hlukem v místě bydliště hodnocení čistoty, poškození grafity a vandalismu hodnocení dostupnosti zdrojů a služeb v místě bydliště (volnočasové aktivity, svoz odpadků) hodnocení zdravotních služeb hodnocení socioekonomických nerovností hodnocení vzdělávacích služeb vnímaná úroveň kriminality, bezpečnosti a viktimizace dostupnost místní dopravy pocit bezpečí ve čtvrti hodnocení zařízení pro děti (hřiště, jesle, atd.)
Sociální interakce, sítě a podpora	vzdálenost přátel a příbuzných kontakt s přáteli, rodinou, sousedy: kvalita, frekvence vnímání překážek kontaktu s přáteli, příbuznými má někoho mimo vlastní domácnost, na koho se může spolehnout obdržel praktickou pomoc / radu při výchově dětí hloubka socializačních sítí, především volnočasové vnímané normy sociální pomoci sociální vztahy na pracovišti
Důvěra, reciprocita, sociální koheze	spokojenost s úrovní informací o lokálních záležitostech doba bydlení v oblasti, čtvrti důvěra v instituce a veřejné služby důvěra v ostatní lidi vnímaná spravedlnost života, vč. diskriminace důvěra v politické struktury sociální důvěra vnímání sdílených hodnot, spolehnout se na druhé

Zdroj: Ruston, Akinrodoye [2002].

European Social Survey (ESS), především v sekcích občanská participace a média / důvěra.

Dalším často využívaným datovým zdrojem, zejména ve studiích Světové banky, je *World Values Survey* (WVS) [např. Raiser et al. 2002] a *European Value Study Surveys* (EVSS). V datech z EVSS lze nalézt čtyři dimenze sociálního kapitálu: interpersonální důvěra, institucionální důvěra, občanská participace (formální i neformální) a důvěryhodnost (např. podvádění na daních, přijímání úplatků), podrobněji viz [van Schaik 2002].

Informace o sociálním kapitálu na internetu

V důsledku nárůstu zájmu o problematiku sociálního kapitálu nejen ve vědeckém diskursu je informací dostupných na internetu neuvěřitelné množství. Kromě zmíněných stránek Světové banky, OECD a *Social Capital Question Bank* je užitečnou bránou informací *Social Capital Gateway*¹⁹, kde lze nalézt přehled aktualit (konference, publikace, apod.). Za zmínku také stojí nezisková organizace *Social Capital Foundation* (TSCF)²⁰ se sídlem v Belgii, která každoročně pořádá konferenci o sociálním kapitálu a vydává elektronický časopis *International Scope Review*.

Jaký výzkumný koncept pro sociální kapitál?

Jak uvádí A. Portes [1998], sociální kapitál se stal v současnosti nejspěšnějším exportem sociologického pojmu do každodenního jazyka. Z problematiky sociálního kapitálu se během několika posledních let stalo samostatné výzkumné i teoretické odvětví a to jak v sociologii a ekonomii, jejichž vzdálenost se díky tomu podstatně zmenšila, tak v mnoha dalších oblastech veřejných politik, např. veřejného zdraví či kriminologie. Někdy se dokonce hovoří o módní vlně zkoumání sociálního kapitálu. V podstatě se dá říci, že v sociálních vědách neexistuje oblast či téma, kde by se z perspektiva tohoto konceptu neuplatnila. Lze vysledovat tři základní funkce, ve kterých je sociální kapitál zkoumán jako zdroj: sociální kontroly, rodinné podpory a výhod skrze mimorodinné sociální sítě [ibid].

Při používání pojmu sociální kapitál je třeba mít na paměti, že existuje ve dvou takřka nesouměřitelných konceptech. Jednou sociální kapitál představuje pozitivní tmel společnosti, přispívá k obecnému blahu (kolektivní statek), zatímco v druhém případě jde o individuální dispozice převoditelné na jiné formy kapitálu anebo vlastnost určité sociální skupiny (individuální statek)²¹. Toto rozdělení se promítá i do odlišného způsobu jeho měření, které provádíme buď na individuální úrovni (jedinci/ domácnosti) nebo agregované (region, národní země).

Dále je třeba vést v patrnosti, že sociální kapitál se vyskytuje na různých úrovních sociálních systémů, v odlišných historických kontextech, jakož i ve formálních a neformálních sférách. Zkrátka, podoba sociálního kapitálu je výrazně kontextuálně podmíněna [Portes 1998; van Deth 2003]. Proto se pokusy o jeho přímé měření prostřednictvím opakovaných reprezentativních výzkumů jeví jako značně problematické a reliabilitu různých agregovaných indexů za delší časová období lze považovat za omezenou.

Každý badatel, který chce zkoumat sociální kapitál a jeho efekty, ať už primárním výzkumem nebo pomocí sekundární analýzy, stojí před několika zásadními dilematy.

Nejdůležitější je volba sledované dimenze sociálního kapitálu – individuální vs. kolektivní. Většina soudobých studií sleduje spíše druhou z nich. Zvolená operacionalizace by měla zohledňovat, že kolektivní sociální kapitál má zcela rozdílné implikace podle toho, jak se pohybujeme na škále velikosti sociálního systému (sousedská komunita – region – národní společnost). Dále se musí výzkumník rozhodnout, zda bude měření provádět pomocí individuálně získaných dat v sociologickém šetření (např. dotaz na členství v organizaci) nebo využije agregovaných dat (např. počet existujících občanských organizací).

Je také třeba určit, zda chceme zkoumat kognitivní či strukturální formu sociálního kapitálu. Indikátory pak mají buď podobu postojů a názorů, např. hodnocení kvality života komunity, důvěra²², nebo reálného chování (např. dobrovolnická práce, volební účast). Zvažujeme také, užijeme-li kompozitní index nebo zda míru sociálního

kapitálu budeme odvozovat z dílčích indikátorů (např. důvěry). Jak jsme naznačili, indexy existují v mnoha rozdílných podobách a navíc se jako problematické jeví i jejich teoretické ukotvení. Podstatný je i vztah zvolené konceptualizace k teorii, neboť badatel musí odlišit samotný sociální kapitál od jeho efektů. Kladení rovnítka mezi sociální kapitál a zdroje získané jeho prostřednictvím může snadno vést k tautologickým závěrům [Portes 1998; Wall et. al. 1998; van Deth 2003].

Jak jsme ukázali, způsobů měření sociálního kapitálu existuje nepřehledné množství. To je vedle omezené dostupnosti indikátorů i samotné obtížnosti měřit něco tak neuchopitelného jako sociabilita způsobeno i určitým teoretickým deficitem a existencí odlišných přístupů a definic. Proto někteří autoři dokonce zastávají názor, že pojem sociální kapitál by se vzhledem k jeho konceptuální roztržitosti vůbec neměl používat [cf. Arrow 1999: 4] a že je třeba pracovat jen s jeho dílčími dimenzemi.

Doposud neexistuje a pravděpodobně nikdy nebude k dispozici jednoduché „správné“ měřítko sociálního kapitálu. I přes odlišnost přístupů lze v podstatě ve všech výzkumných projektech vycházejících z podobné konceptualizace vysledovat společné klíčové dimenze a indikátory (viz tabulku 1).

Poznámky

- Článek byl připraven v rámci výzkumného záměru Sociologického ústavu AV ČR Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu (reg. č. AV0 Z70280505) a s přispěním projektu „Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti“ (reg. č. 1J028/04–DP2) podpořeného Národním programem výzkumu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR.
- Růst počtu publikací s tímto tématem lze označit téměř za exponenciální, zatímco za období 1991–1995 autoři uvádějí počet článků v sociálněvědních časopisech, které mají v názvu sousloví „social capital“, 109, tak dnes (červenec 2005) databáze ISI Web of Knowledge jich vyhledá 123 pouze za období posledních dvanácti měsíců a internetový vyhledávač Google.com k pojmu „social capital“ nalezne přibližně 1,1 mil. odkazů.
- Sociální kapitál individuálního typu byl pochopitelně zkoumán dávno před zavedením tohoto pojmu, především v ekonomické sociologii jako zdroje v sociálních sítích. Za pionýrskou práci v této oblasti bývá považována studie Granovettera [1973], podrobný přehled takovýchto výzkumů uvádí [Portes 1998; Woolcock 1998; Lin 2000; 2001].
- Studiu kolektivního typu sociálního kapitálu se v české sociologii v poslední době věnuje Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESSES UK FSV), především jako potenciálu vzdělanostního a ekonomického rozvoje [Veselý 2003].
- Výzkumem i teorií působení individuálního sociálního kapitálu a nerovnosti v přístupu k němu se zabývá N. Lin [2000; 2001].
- Přehled výzkumů a přístupů k sociálnímu kapitálu v současné německé sociologii přináší Bayer [2005].
- Ve svém nejnovějším článku zmiňuje Putnam [2001] navíc ještě jako jeden z indikátorů míru filantropie, kterou měří podílem dárcovství na národním příjmu.
- Data použitá v knize *Bowling Alone* lze získat na webových stránkách Roberta Putnama <http://www.bowlingalone.com> v sekci Research data.
- Zpráva o přístupech k měření sociálního kapitálu [Hudson, Chapman 2002] obsahuje redukovanou sadu otázek „Proposed Questions For CPS (Census Bureau's Current Population Survey) Supplement On Social Capital“ navržených Robertem Putnamem.
- Více informací lze získat na stránkách Australian Institute of Family Studies <http://www.aifs.org.au>
- Z adresy http://www.oecd.org/department/0,2688,en_2649_34543_1_1_1_1_1_1,00.html je přístup k publikacím, konferencím a aktualitám OECD o lidském a sociálním kapitálu.
- K tomu slouží na internetu stránka <http://www1.worldbank.org/prem/poverty/scapital/home.htm> s rozsáhlou knihovnou dokumentů.
- Jak uvádějí autoři, Světová banka vyvíjí podobný standardizovaný nástroj i v oblasti kvalitativního výzkumu tak, aby byl k dispozici jeden balík různých výzkumných technik, který by umožnil týmům zkoumajícím sociální kapitál kombinovat různé metodologie.
- Do některých aplikací tohoto nástroje je možno zařadit i modul otázek zjišťujících data o sociálním kapitálu na komunitní/kolektivní úrovni (např. hustota společenského života, četnost kolektivního jednání v komunitě). K tomuto účelu lze použít otázky z dotazníku pro komunitu, který je součástí měřicího nástroje SOCAT.

- 15 Zdravotní stav je nejčastěji zjišťován v rámci dotazníkových šetření, nejjednodušší obecnou otázkou „Jak jste spokojen/a se svým celkovým zdravotním stavem?“ s deseti bodovou škálou jako tzv. Self-reported health status. Dotazování také bývají denní aktivity (schopnost vykonávat určitou činnost), pocit únavy a bolesti. Další často sledovanou oblastí je mentální zdravotní stav, který je kompozitem odpovědí na otázky, zda respondent pociťuje smutek, úzkost, nespavost a vznětlivost. Podrobné informace o standardním nástroji k měření zdravotního stavu, tzv. Health Survey Instrument – short form 36 health survey questionnaire (SF-36), lze nalézt na stránkách organizace RAND (research and development) <http://www.rand.org/health/surveys/sf36item>
- 16 Internetovou prezentaci projektu naleznete na <http://www.malcolmread.co.uk/conscise>
- 17 <http://www.statistics.gov.uk/socialcapital>
- 18 Soubory dat pocházející z těchto výzkumů lze získat prostřednictvím Datového archivu SOU AV ČR. V případě ESS jsou data a kompletní dokumentace, přehledně zpracovaná systémem NESSTAR (viz článek F. Kalvase v tomto čísle SDA Info), k dispozici ve veřejné doméně na adrese <http://www.europeansocialsurvey.org>
- 19 <http://www.socialcapitalgateway.org>
- 20 <http://www.socialcapital-foundation.org>
- 21 Je třeba upozornit na to, že v zahraniční, především anglosaské literatuře, se pojem sociální kapitál v současnosti používá mnohem častěji v kolektivním pojetí ve smyslu pozitivních účinků na celou společnost, zatímco v české sociologii je stále zakořeněná spíše individualistická konceptualizace (jako zisk aktéra).
- 22 Otázka, zda důvěra je konstitutivní dimenzí sociálního kapitálu, se zdá dosud nevyřešena. Většina zmiňovaných autorů a projektů s ní pracuje jako s jednou ze základních dimenzí, ale, jak poukazuje R. Putnam [2001], je sociální důvěra spíše produktem sociálního kapitálu. Dodejme, že důvěra se ve výzkumech zjišťuje ve dvou základních dimenzích jako důvěra v druhé lidi a důvěra v instituce [podrobně viz Sedláčková 2005].

Literatura

- Arrow, K. J. 1999. "Observations on Social Capital". Pp. 3–5 in Dasgupta, P., Serageldin, I. (eds.) *Social Capital: A multiperspective approach*. Washington D.C.: The World Bank.
- Bayer, I. 2005. „Sociální soudržnost z pohledu německé sociologie“. Pp. 36–49 in kol. autorů: *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Studie CESES–Teoretik 9/2004. Praha: CESES.
- Bourdieu, P. (1986). „The forms of capital“. Pp. 241–58, in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. JG Richardson. New York: Greenwood.
- Brown, T., R. M. Scheffler 2003. *The Hazards of Being Unconnected: Community Social Capital, Individual Social Capital and Mental Health in the United States*. 5th International Conference on the Scientific Basis of Health Services. Global Evidence for Local Decisions. September 20–23, 2003. Washington D.C. USA.
- Coleman, J. 1988. „Social Capital in the Creation of Human Capital“. *American Journal of Sociology*, Vol. 94. Supplement S95–S120.
- Dasgupta, P., Serageldin, I. (eds.) 1999. *Social Capital: A multiperspective approach*. Washington D.C.: The World Bank.
- Devine, D., Roberts, J. M. 2003. "Alternative approaches to researching social capital: a comment on van Deth's measuring social capital". *International Journal of Social Research Methodology*, Vol. 6, Iss. 1: 93–100.
- Edwards, B., Foley, M. W. 1998. "Civil Society and the Social Capital Beyond Putnam". *American Behavioral Scientist*, Vol. 42, No. 1: 124–139.
- Falk, I., Harrison, L. 1998. *Indicators of social capital: Social capital as the product of local interactive learning processes*. CRLRA Discussion Paper Series D4/1998. Launceston: Centre for Research and Learning in Regional Australia. <http://www.crlra.utas.edu.au/files/discussion/1998/D04–1998.pdf>
- Grotaert, Ch., van Bastelaer, T. (eds.) 2002. *Understanding and Measuring Social Capital: A Multidisciplinary Tool for Practitioners*. Washington D.C.: World Bank.
- Grotaert, Ch., Narayan, D., Nyhan Jones, V., Woolcock, M. 2004. *Measuring social capital: an integrated questionnaire*. World Bank working paper, No. 18. Washington, D.C.: World Bank.
- Hudson, L., Chapman, Ch. 2002. *The Measurement of Social Capital in the United States*. Conference paper. Social Capital: the Challenge of International Measurement. An international conference convened by the Organisation for Economic Co-operation and Development and the United Kingdom Office for National Statistics London, UK. 25–27 September 2002.
- Kay, A., Pearce, J., Evans M. 2004. *The Contribution of Social Capital in the Social Economy to Local Economic Development in Western Europe*. Summary. Middlesex: Institute of Social Science Research (ISSR), School of Social Science, Middlesex University. <http://www.malcolmread.co.uk/conscise>
- Kushner, H. I., C. E. Sterk 2005. "The Limits of Social Capital: Durkheim, Suicide, and Social Cohesion". *American Journal of Public Health*, Vol. 95, No. 7: 1139–1143.
- Lin, N. 2000. "Inequality in Social Capital". *Contemporary Sociology*, Vol. 29, No. 6: 785–795.
- Lin, N. 2001. *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matějů, P. 1993. „Determinanty ekonomického úspěchu v první fázi postkomunistické transformace. Česká republika 1989–1992“. *Sociologický časopis*, Vol. 29, No. 3: 341–366.
- Matějů, P., Lim, N. 1995. „Who Has Gotten Ahead After the Fall of Communism? The Case of the Czech Republic“. *Czech Sociological Review*, Vol. 3, No. 2: 117–136.
- Matějů, P., Vitásková A. (under review, 2005). "Trust and Mutually Beneficial Exchanges: Two Distinct Dimensions of Social Capital in Post-Communist Societies". *International Journal of Contemporary Sociology*. Manuscript available at: <http://www.stratif.cz>
- Morgan, A., Swann, C. (eds.) 2004. *Social capital for health: issues of definition, measurement and links to health*. London: Health Development Agency. Available at URL: <http://www.hda.nhs.uk>
- Morrow, V. 2001. "Young people's explanations and experiences of social exclusion: Retrieving Bourdieu's concept of social capital". *The International Journal of Sociology and Social Policy* 21(4–6): 37–63.
- Možný, I. 1991. *Proč tak snadno ... Někteří důvody sametové revoluce*. Praha: SLON.
- Portes, A. 1998. „Social capital: Its origins and applications in modern sociology“. *Annual Review of Sociology*. Vol. 24: 1–24.
- Putnam, R. D. 1993. *Making Democracy Work: civic tradition in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. 1995. „Bowling alone: America's declining social capital“. *Journal of Democracy*, Vol. 6, No. 1: 65–78.
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon&Schuster, Inc.
- Putnam, R. D. 2001. „Social Capital Measurement and Consequences“. *ISUMA – Canadian Journal of Policy Research*, Vol. 2, No. 1, pp. 41–51.
- Raiser, M., Haerper, Ch., Nowotny, T., Wallace, C. 2002. "Social Capital in Transition: A First Look at the Evidence". *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. Vol. 38, No. 6: 693–720.
- Rose, R., Haerper, Ch., Mishler, W. 1997. *Getting real: social capital in post-communist societies*. Studies in Public Policy 278. Glasgow: University of Strathclyde.
- Ruston, D., Akinrodoye, L. 2002. *Social Capital Question Bank June 2002*. Questions from Social Capital surveys included in the Social Capital Survey Matrix 2002. Social Analysis and Reporting Division. National Statistics. http://www.statistics.gov.uk/about_ns/social_capital
- Sedláčková, M. 2005. „Důvěra v demokratické společnosti“. in Kabele, J. et al. (ed.) *Rozvoj české společnosti v Evropské unii I. Sociologie–prognostika a správa*. (příspěvky z konference pořádané UK FSV, UK FF a COŽP UK v Praze ve dnech 21. – 23. října 2004. Praha: MATFYZ Press.
- Stone, W. 2001. *Measuring Social Capital*. Australian Institute of Family Studies Research Paper No. 24.
- Stone, W., Huges, J. 2002a. *Social Capital. Empirical meaning and measurement validity*. Australian Institute of Family Studies Research Paper No. 27.
- Stone, W., Huges, J. 2002b. "Measuring Social Capital: Towards a standardised approach". Paper presented at the 2002 Australasian Evaluation Society International Conference October/November 2002 – Wollongong Australia. <http://www.aes.asn.au>
- Swann, C., Morgan, A. (eds.) 2002. *Social capital for health Insights from qualitative research*. London: Health Development Agency. <http://www.hda.nhs.uk>
- Uphoff, N. 1999. "Understanding Social Capital: Learning from the Analysis and Experience of Participation". pp. 215–249, in Dasgupta, P., Serageldin, I. (eds.) *Social Capital: A multiperspective approach*. Washington D.C.: The World Bank.
- van Deth, J. W. 2003. „Measuring Social Capital: Orthodoxies and Continuing Controversies“. *International Journal of Social Research Methodology*, Vol. 6, Iss.1: 79–92.
- van Schaik, T. 2002. *Social Capital in the European Values Study Surveys*. Conference paper. Social Capital: the Challenge of International Measurement. An international conference convened by OECD and the United Kingdom Office for National Statistics, London, UK. 25–27 September 2002.
- Veselý, A. 2003. *Knowledge-Driven Development. Conceptual Framework and Its Application to the Czech Republic*. Studies CESES, Praha: UK FSV CESES.
- Wall, E., Ferrazzi, G., Schryer, F. 1998. "Getting the goods on social capital". *Rural Sociology*, Vol. 63, Iss. 2: 300–322.
- Woolcock, M. 1998. „Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework“. *Theory and Society*, Vol. 27, No. 2: 151–208.